

Izabela Lewandowska

Turystyka historyczna na pograniczu Mazowsza i Mazur

Echa Przeszłości 13, 458-464

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

mówionych nauczycieli akademickich Uniwersytetu Łódzkiego przedstawił swoje doświadczenia z badań w środowisku łódzkich nauczycieli akademickich na temat postrzegania przez nich okresu PRL. Autor dostrzega wyraźny rozdźwięk pomiędzy oficjalnym obrazem dziejów przedstawianym przez zawodowych historyków a wspomnieniami ludzi żyjących w tamtych czasach. Jednym z wniosków wynikających z wypowiedzi respondentów jest brak negacji ustroju socjalistycznego. Jest to zdaniem autora weryfikacja mitu, że społeczeństwo w czasie PRL masowo stawiało opór czy też walczyło z władzami i ustrojem.

Konferencja stanowiła ciekawy przegląd stanu i perspektywy badań nad kulturą pamięci społeczności lokalnych prowadzonych w różnych ośrodkach naukowych w kraju. Dowiodła, iż jest to problematyka ważna i nośna naukowo, a równocześnie niezmiernie potrzebna społecznie. Na zakończenie konferencji organizatorzy zapowiedzieli dwuletnią cykliczność tego typu spotkań, tak aby stworzyć stałe forum wymiany informacji i doświadczeń dla badaczy zajmujących się kulturami pamięci.

Izabela Lewandowska

Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

TURYSTYKA HISTORYCZNA NA POGRANICZU MAZOWSZA I MAZUR

W dniach 10–11 maja 2012 r. w Ciborzu k. Lidzbarka Welskiego odbyła się konferencja naukowa dotycząca szeroko rozumianego pogranicza kulturowego między dwiema historycznymi krainami: Mazowszem a ziemiami pruskimi, przyjmującymi kolejno nazwy państwa krzyżackiego, Prus Książęcych, państwa pruskiego, Prus Wschodnich, a po II wojnie światowej Warmii i Mazur.

Konferencję zorganizował Welski Park Krajobrazowy przy współpracy z Instytutem Historii i Stosunków Międzynarodowych UWM pod honorowym patronatem Marszałka Województwa Warmińsko-Mazurskiego. Komitet naukowy stanowili dr hab. Kazimierz Grażawski, prof. UWM oraz mgr inż. Krzysztof Głowczyński, dyrektor WPK.

W części wprowadzającej odczytano list intencyjny wystosowany przez wojewodę warmińsko-mazurskiego Mariana Podziewskiego, głos zabrała też radna sejmiku województwa Bernadeta Hardejuk, która odczytała list od marszałka, przemawiał starosta powiatu działdowskiego Marian Janicki oraz

Krzysztof Głowczyński, który zapoznał uczestników z zadaniami Welskiego Parku Krajobrazowego i planami utworzenia geoparku.

Pierwszy dzień konferencji miał charakter ściśle naukowy. Wygłoszono 16 referatów i komunikatów na temat historii tego pogranicza, problemów językoznawczych, poszczególnych zabytków i instytucji (organizacji), dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, zaś interesujące prezentacje multimedialne ukazały dziedzictwo ziemi działdowskiej, lubawskiej, ostródzkiej i dobrzyńskiej na przestrzeni wieków.

Historię i zabytki historyczne przedstawił Jerzy Anczykowski (nauczyciel Zespołu Szkół z Rybna) w referacie *Ziemia lubawska po I wojnie światowej*. Omówił sytuację podczas I wojny światowej, warunki traktatu wersalskiego, podziały administracyjne, działalność ks. prałata Franciszka Lisa, nastroje ludności oraz wyniki plebiscytu w 1920 r. Ziemia działdowska została przyłączona Polsce na mocy traktatu wersalskiego, ale w wyniku plebiscytu przyłączono jeszcze cztery wsie na pograniczu, w tym Groszki, gdzie tylko pięć osób było przeciwko przyłączeniu do Polski. W 90. rocznicę tego wydarzenia mieszkańcy umieścili we wsi głaz upamiętniający plebiscyt.

Ewa Rzeszutko (emerytowana nauczycielka z Lidzbarka) przedstawiła mapę działań partyzantki antykomunistycznej ROAK (Ruch Oporu Armii Krajowej) Sowa w latach 1945–1947 z zaznaczonymi miejscami bitew, miejscami przyjaznymi partyzantom, głównymi bazami partyzanckimi, posterunkami Milicji Obywatelskiej. Jest to doskonała baza do opracowania tematycznego szlaku turystycznego.

Jako językoznawcy wystąpili Jerzy Duma i Maria Biolik (profesorowie UWM, Olsztyn). J. Duma zwrócił uwagę na *Nazwy jezior na terenie Welskiego Parku Krajobrazowego*, wśród których można wyróżnić nazwy staroeuropejskie, staropruskie, niemieckie i polskie. Profesor przedstawił rodowód nazw siedemnastu jezior, m.in. Zakrocz, Wąpiersk, Jeleń, Lidzbarskie, Rumińskie, Kiełpińskie, Hartowickie. Od najdawniejszych czasów jeziora te były drogami komunikacyjnymi. Zmiana ich nazwy powodowałaby zmianę drogowskazu i wprowadzała komunikacyjny chaos. M. Biolik przedstawiła referat *Rzeka Wel i inne nazwy wodne na terenie Welskiego Parku Krajobrazowego. Analiza etymologiczna nazw*. Wel (= wilgoć, woda, ciecz, fala) to nazwa staroeuropejska, która pojawiła się już w 1260 r. jako Vela, czyli powstała wtedy, kiedy nie było jeszcze wykształconych narodów, stąd należy do wspólnego europejskiego dziedzictwa. Nazwę staroeuropejską przejęli Słowianie, a następnie Polacy. Wel nazywana też była Orzechówką, Dąbrówką lub Wkrą na różnych odcinkach tej rzeki.

Tematyka dziedzictwa kulturowego ściśle powiązanego z turystyką historyczną przewijała się w wielu wystąpieniach. Omówili ją m.in. Kazimierz Grażawski (prof. UWM, Olsztyn) i Marta Ziomko (Biuro Podróży „Wezyr”, Wrocław) w referacie *Możliwości wykorzystania dziedzictwa kulturowego Pojezierza Brodnickiego dla promocji turystycznej regionu*. Dziedzictwo kulturowe jest świadectwem epok odzwierciedlających się w sztuce, architekturze,

zabytkach. Wiąże się z nim dziedzictwo przyrodnicze. Oba te elementy mogą przyciągnąć turystów do danego regionu. Dlatego ważne jest opracowanie strategii, stworzenie markowego produktu regionalnego i postawienie na *public relation*. Zdecydowaną atrakcyjnością wśród turystów cieszą się oferty wielowątkowe. Poprzez analizę SWOT (słabe i mocne strony, szanse i zagrożenia) autorzy przedstawili atrakcyjność regionu brodnickiego. Na przykładzie Ośrodka Edukacji Historycznej zbudowanego na starym grodzisku Foluшек omówili, w jaki sposób promować dziedzictwo i jak prowadzić żywe lekcje historii.

Wiesław Skrobot (UAM w Poznaniu, Collegium Polonicum w Słubicach) przedstawił referat *Potencjały historyczno-kulturowe Wzgórz Dylewskich – możliwości i metody ich wykorzystania do celów turystycznych*. W prezentacji multimedialnej zaprezentował elementy słabo eksponowane, które jednak warto wykorzystać w propagowaniu turystyki historycznej Wzgórz Dylewskich. We wsi Miejska Wola należy zwrócić uwagę na funkcjonujący tu w okresie międzywojennym folwark, w którym w ciągu jednego dnia załadowywano nawet 60 wagonów kolejowych kamieniami do budowy dróg. Jest to jeden z przykładów, który służyć może do opracowania trasy pieszej „szlakiem folwarków kamiennych”. Inne atrakcje to np. kamień ofiarny k. Wysokiej Wsi, kurhan k. Pietrzwałdu, kilkanaście kamieni granicznych, kamienie fundacyjne, kamień plebiscytowy. Dr Skrobot przedstawił propozycję zaktywizowania ośrodka dla bezdomnych k. Glaznot, gdzie znajduje się też kościół, a w odległości 3 km jest kamień ofiarny i kurhan. Połączenie tych trzech elementów dawałoby szansę na zbudowanie przez bezdomnych centrum edukacji kulturowej.

Irena Kotowicz-Borowy (etnolog z Wydziału Nauk Humanistycznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie) omówiła *Turystykę edukacyjną na Pobożu*. Poboże (obejmuje gminę Janowiec Kościelny należącą do woj. warmińsko-mazurskiego i część gminy Wieczfnia Kościelna w woj. mazowieckim) to najdalej na północ wysunięta część Mazowsza z osadnictwem heraldycznym XIV–XV w. Na terenie tym znajdują się trzy średniowieczne grodziska i 70 stanowisk archeologicznych. Powstał tam już turystyczny „Szlak pobożańskich kurhanów”. Autorka prowadziła w tym regionie badania etnograficzne, podczas których opisała grupę etniczną Pobożacy. Wywodzi ona tę nazwę od bogów, a nie jak inni od boru (wówczas jest to zapisywane jako Poborze).

Andrzej Szalkowski (dyrektor Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej w Rypinie) w prezentacji *Dziedzictwo historyczne powiatu rypińskiego na ziemi dobrzyńskiej jako potencjał do promocji turystycznej – możliwości i przykłady wykorzystania* zwrócił uwagę na fakt, że dzisiejszy powiat rypiński to tylko część dawnej ziemi dobrzyńskiej. Następnie omówił spuściznę Krzyżaków, Prusów, Jaćwingów i ich odzwierciedlenie w literaturze. Przypomniał wojny ze Szwecją, m.in. bitwę pod Górzniem w 1629 r., bitwę pod Radominem w 1769 r. podczas konfederacji barskiej, powstanie kościuszkowskie 1794 r., epilog po-

wstania listopadowego 1831 r., aktywność podczas powstania styczniowego 1863. Prezentował zamki, grody, dwory powiatu rypińskiego, m.in. w Ugoszczy, gdzie bywał Fryderyk Chopin. Ziemia dobrzyńska to także obszar szlaków martyrologii polskiej – powstańców styczniowych czy pomordowanych w II wojnie światowej. W związku z tym ważna jest edukacja regionalna i sięganie po tradycję.

Krzysztof Głowczyński (dyrektor Welskiego Parku Krajobrazowego w Jeleniu) przedstawił *Analizę turystyczną powiatu działdowskiego*. Na podstawie tabel porównujących wszystkie powiaty województwa warmińsko-mazurskiego przedstawił m.in. nasycenie bazą noclegową i wykorzystanie miejsc noclegowych, walory przyrodnicze, czyli nasycenie pomnikami przyrody, parkami krajobrazowymi i obszarami chronionego krajobrazu, obiektami zabytkowymi.

Krajobrazem religijnym zajmowali się w swoich wystąpieniach Janusz Hochleitner (prof. UWM Olsztyn, wicedyrektor Muzeum Zamkowego w Malborku) oraz Emilia Figura-Osełkowska (doktorantka UWM, Olsztyn). Profesor Hochleitner w wystąpieniu *Historyczne uwarunkowania turystyki religijnej na pograniczu mazowiecko-mazurskim* stwierdził, że każde pogranicze jest bardzo atrakcyjne dla turystyki. Liczy się połączenie natury z kulturą, a część krajobrazu kulturowego stanowi krajobraz sakralny. Na przykładzie ziemi lubawskiej omówił ścieranie się żywiołów chrześcijańskiego i pruskiego, kolonizację polską od XV w., działalność Lokalnej Grupy Działania „Ziemia Lubawska”. Zaproponował też stworzenie nowej oferty turystyczno-pielgrzymkowej na przykładzie Łąk Bratiańskich. Sieciowanie oferty to podłączanie się do dużych produktów. Mamy np. szlak pielgrzymkowy św. Jakuba, który biegnie z Olszyna przez całą Europę do Santiago de Compostella w Hiszpanii. Istnieje możliwość włączenia sanktuarium w Łąkach Bratiańskich do tego szlaku.

E. Figura-Osełkowska w referacie *Krajobraz religijny na przestrzeni wieków* zwróciła uwagę na wielość religii i wyznań w regionie Warmii, Mazur i północnego Mazowsza. Omówiła specyfikę świętej Warmii i luterańskich Prus Książęcych, do których napływali kalwińscy hugenoci z Francji, arianie z Rzeczypospolitej, salzburczycy z Niemiec. W 1774 r. król pruski wydał edykt uprawniający do wolnego wyznania, dlatego też na te tereny zaczęli przybywać gromadkarze, potem baptyści, żydzi, starowiercy, mormoni, a po II wojnie światowej prawosławni i metodyści.

W kilku referatach poruszono kwestię przyrody, geografii i geologii. Wojciech Wysota (prof. UMK, Toruń) w referacie *Dziedzictwo geologiczne pogranicza Garbu Lubawskiego i Równiny Urszulewskiej* przedstawił wyjątkowe formacje skalne i formy geologiczne, a także nieruchome zabytki przyrody nieożywionej, która ma dużą wartość dla ludzi, badań naukowych, edukacji, estetyki, kulturalnego rozwoju. Na prezentacji pokazał różnej wielkości głazy narzutowe sprzed 20 tys. lat, gliny lodowcowe, jeziora rynnowe czy morenowe, oczka wodne, moreny czołowe w rejonie Jamielnika i Koszelewów oraz drumliny, czyli wzniesienia polodowcowe. W okolicach Lidzbarka przebiegała

bowiem granica ostatniego zlodowacenia, z czego oprócz geologów niewiele osób zdaje sobie sprawę. Profesor zaproponował, by postawić tablicę informującą o tym mieszkańców i turystów.

Wojciech Kwiatkowski (pasjonat historii i archeologii) w swoim wystąpieniu pt. *Koncepcja mapy turystyczno-historycznej pogranicza mazowiecko-mazurskiego* zwrócił uwagę, że hotel w Ciborzu, gdzie odbywała się konferencja, został zbudowany na przedwojennym niemieckim lotnisku, obok mamy grodzisko Nick, a średniowieczne polskie umocnienia przy Wielkim Nicku są ostatnim odcinkiem wielokilometrowych wałów podłużnych oddzielających ziemie pruskie od polskich. Lidzbark to centrum komunikacyjne (140 min drogi od Warszawy i Gdańska, 110 min od Bydgoszczy, 90 min od Torunia i tyle samo od Olsztyna), co sprzyja rozwojowi turystyki. Na interaktywnej mapie (portalu internetowym) umieszczono wiele informacji – wydarzenia (np. kulturalne, sportowe, gospodarcze, religijne), turystyka (np. baza noclegowa, astronomia, agroturystyka, trasy turystyczne), przyroda (fauna, flora), ochrona środowiska (np. parki krajobrazowe, rezerваты, pomniki przyrody), historia (miejsca bitew i innych wydarzeń przedstawione w formie ruchomych animacji), archeologia (stanowiska archeologiczne wraz z wizualizacją), gospodarka (usługi, lokalna produkcja), infrastruktura (np. drogi, linie kolejowe, zabudowa, przystanki, dworce, parkingi dla samochodów), mapy historyczne. Portal tworzą studenci geologii i geografii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu jako swoje prace magisterskie.

Tadeusz Iskra (nadleśniczy Nadleśnictwa Lidzbark) w referacie *Kreowanie ruchu turystycznego przez Lasy Państwowe – szanse i zagrożenia* przedstawił możliwości kierowania ruchem turystycznym na terenie lasów. Las jest własnością całego społeczeństwa i dlatego istnieje potrzeba wyważonej polityki leśnej, rekreacyjnej i turystycznej. Prawo polskie daje możliwość właścicielom wprowadzania zakazu wstępu do lasu, ale nie chodzi o to, by las zamykać, ale raczej uświadamiać konieczność dbania o przyrodę i jej ochronę. Klucz do rozwoju turystyki leży w gminach, w planach zagospodarowania przestrzennego, bo bez tego nic nie można zrobić.

Poszczególne inicjatywy, imprezy i produkty turystyczne zaprezentowało kilku referentów. Paweł Chmielewski (Związek Harcerstwa Polskiego, Warszawa) w referacie *Turystyka kulturowa na obrzeżach pogranicza* omówił rajd grunwaldzki, który organizuje od kilku lat. Przez cztery lata 2009–2012 przez rajd grunwaldzki przewinęło się 2,2 tys. harcerzy. W 2011 r. tematem przewodnim było pogranicze – sześć historycznych ziem: dobrzyńska, lubawska, działdowska, zawkrzańska, michałowska, płocka; w roku 2012 tematem przewodnim były jeziora. Podczas rajdów młodzież poznaje szlaki historyczno-geograficzne, historię tych ziem i ludzi ją tworzących, zwiedza muzea. W ten sposób propaguje się aktywne poznawanie historii.

Ireneusz Mroczek (Urząd Miasta w Działdowie) przedstawił prezentację *Nowe Muzeum w Działdowie i jego rola w promocji historii regionu*. Celem projektu jest interaktywne Muzeum Państwa Krzyżackiego, które ma zostać

otwarte na początku 2013 r. Ma ono siedzibę w restaurowanym, rewitalizowanym obecnie ratuszu miejskim. Będzie to placówka popularnonaukowa dla dzieci, młodzieży oraz dorosłych, by w sposób atrakcyjny i nowoczesny zachęcić do poznawania historii Zakonu i czasów średniowiecznych. Na urządzeniach multimedialnych będą prezentowane w systemie 3D interaktywne mapy. Przewidziano także zajęcia praktyczne z archeologii eksperymentalnej, przebieranie się w stroje z epoki, prezentacje kuchni krzyżackiej i zwyczajów.

Krzysztof Wittbrodt (specjalista ds. ochrony przyrody, edukacji i dydaktyki WPK) przedstawił referat *Welski Park Krajobrazowy. Struktura i funkcjonowanie*. Park powstał w 1995 r. w województwie ciechanowskim, a w 1996 r. park o takiej samej nazwie powstał w woj. toruńskim. Po reformie administracyjnej kraju scalono obie części i obecnie WPK znajduje się w województwie warmińsko-mazurskim. WPK wykonuje zadania z zakresu ochrony przyrody, walorów krajobrazowych, historycznych i kulturowych, działalności edukacyjnej. Prowadzi muzeum przyrody oraz etnograficzne w siedzibie parku w Jeleniu, organizuje praktyki studenckie, współpracuje z Natur Park Droemling (Niemcy), prowadzi stronę internetową <www.welskipark.pl>, zajęcia w terenie i w szkołach. W prezentacji multimedialnej zaprezentowano florę i faunę parku oraz jego formy geologiczne. Prelegent zwrócił uwagę, że ornitologia jest także formą turystyki.

W dniu następnym odbyła się wycieczka historyczna. Uczestnicy konferencji zwiedzali kurhany w miejscowości Gródki położonej na pograniczu trzech regionów: Prus Wschodnich i Zachodnich oraz Królestwa Kongresowego. Kurhany pochodzą z okresu lateńskiego i stanowią doskonałą bazę do stworzenia tam rezerwatu archeologicznego. Na razie są ukryte w zakamarkach leśnych i tylko nieliczni mogą je odnaleźć. W lesie koło Gródek leży też olbrzymi głaz polodowcowy porośnięty mchami, które bada przygotowujący pracę doktorską Mirosław Szczepański (nauczyciel Zespołu Szkół w Rybnie). Ciekawym punktem wyprawy było też grodzisko wczesnośredniowieczne, obecnie dość znaczne wzniesienie z wyraźnie zarysowaną niecką, leżące wśród nieuprawianych pól w pobliżu wsi Nick i Nowy Dwór nad rzeką Wkrą, zwaną w tym miejscu Działdówką. Następnie goście WPK obejrzeli muzeum etnograficzne im. Edwarda Klemensa w Jeleniu i muzeum przyrody, a potem pojechali do miejscowości Tarczyny, gdzie zobaczyli gród średniowieczny z osadą przygodową nad jeziorem Grądy. W tym miejscu stworzono już replikę osady, zbudowano kilka chat, karcznię, odbywają się tu imprezy plenerowe nawiązujące do historycznych dziejów tego miejsca.

Celem konferencji było poznanie dziejów pogranicza mazowiecko-mazurskiego na przestrzeni wieków, a także wielu obiektów historycznych, kulturowych i przyrodniczych, które stanowić mogą doskonałą bazę do rozwijania turystyki historycznej. Zaprezentowano wyniki badań naukowców z kilku ośrodków naukowych – Warszawy, Torunia, Olsztyna, jak również przybliżono działalność lokalnych działaczy kultury i przyrody – muzealników, miło-

śników historii, leśników. Była to konferencja interdyscyplinarna, łącząca elementy historii, onomastyki, etnografii, geografii i geologii, przyrody, koncentrująca się na jednym terenie, choć w przeszłości i współczesności różnie nazywanym. Było to niewątpliwie fascynujące spotkanie intelektualne, które warto promować również w innych subregionach naszego województwa.

Irena Makarczyk

Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

800-LECIE ZJAZDU BISKUPÓW W MSTOWIE (1212–2012)

W okresie średniowiecza, równoległe z synodami prowincjonalnymi, odbywały się zjazdy biskupów, nazywane *congregatio episcoporum*. Okazją do takiego spotkania najczęściej były ważne uroczystości kościelne, jak poświęcenia świątyń, konsekracje biskupów czy obchody kanonizacji świętych. Były to zjazdy spontaniczne, wynikające z potrzeby chwili. Zwoływał je metropolita gnieźnieński lub halicko-lwowski. W sprawach ustawodawczych Kościoła polskiego miały one znaczenie równorzędne z synodami prowincjonalnymi. Okazją do zjazdu biskupów w Mstowie była konsekracja biskupa, a podjęte tam postanowienie stanowi „najdawniejszy znany w brzmieniu oryginalnym statut naszego Kościoła”.

Wracamy do przeszłości, aby zadbać o przyszłość. Te słowa były hasłem przewodnim konferencji naukowej, poświęconej uczczeniu jubileuszu 800-lecia zjazdu biskupów w 1212 r. w Mstowie koło Częstochowy. Konferencja była też okazją do przedstawienia historii tej miejscowości, historii najdawniejszej i najnowszej, a także bogatych dziejów zakonu kanoników regularnych laterańskich, którzy od średniowiecza mieli tam prepozyturę i prowadzili działalność duszpasterską oraz szkolnictwo.

Organizatorami konferencji byli: Instytut Studiów nad Dziejami i Kulturą Zakonu Kanoników Regularnych w Polsce oraz klasztor kanoników regularnych laterańskich w Mstowie. O stronę naukową konferencji zadbał Komitet Naukowy w osobach: ks. prof. dr hab. Kazimierz Łatak, ks. prof. dr hab. Waldemar Graczyk, prof. dr hab. Anna Pobóg-Lenartowicz, dr Paweł Dettloff, dr Anna Dettloff, dr Irena Makarczyk. Konferencja odbywała się w dniach 1–2 czerwca 2012 r., a jej miejscem była aula Zespołu Szkół w Mstowie.

Otwarcia obrad dokonał ks. prof. dr hab. Kazimierz Łatak, który powitał wszystkich obecnych oraz przedstawił prelegentów i gości. Do słów powitań